

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

A legősibb mesterség emlékeinek tárháza

A rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeum

A *Kazincbarcikától* 18 km-re északra fekvő *Rudabánya*, pontosabban a községtől északkeletre húzódó kicsiny *Rudabányai-hegység* hazánk, de talán egész *Európa* egyik legrégebb bányahelye. Másodlagosan keletkezett rézásványokat is rejtő üledékes vasérctelepe eredetileg több helyen a felszínre bukkant, így már a vidék első lakói rátaláltak, és megkezdték kiaknázását, hasznosítását.

Az *őskőkör* embere az eszközkészítéshez szükséges kőnyersanyagot és a kultikus célokra nélkülözhetetlen — a barnavasérc mállásából származó — vörös festékföldet „termelte”. Az *újkőkori* népesség felismerte a szerte-szét heverő, ágas-bogas termésrész alakíthatóságát, előnyös tulajdonságait, és ebből az „istenadta” fémből már Kr. e. 5500 táján árákat, tüket kalapált, más rézásványokból pedig (azurit, malachit) ékszereket csiszolt, festékport őrölt. Az újabb kutatások valószínűsítik, hogy a *Kárpát-medencében* előkerült korai rézleletek jelentős részének alapanyaga *Rudabányáról* származott. A réz- és bronzkorban a termésrész bányászata egyre intenzívebb lehetett, amire a környéken talált nagyszámú fémeszköz-leletből következtethetünk. A hatalmas vasérc-előfordulás első hasznosítói minden bizonnyal a szkíták (Kr. e. 6–5. sz.), majd közvetlenül utánuk a kelták voltak (Kr. e. 4–2. sz.).

A Kr. u. 6. század táján jelentek meg a vidéken a szlávok, akik évszázadokig művelték a vasérctelepet, és kis *bucakemencékben* nyersvasat olvasztottak, nem csak *Rudabányán*, hanem a *Sajó-Bódva köze* több más pontján. A *Ruda* név is tőlük ered, jelentése az ószlávban 'érc, vasérc'. Eleinte csak a bányára vonatkozhatott, később azonban átvitték az érclelőhely szomszédságában kialakult *Árpád-kori* településre, amelynek első okleveles említése 1299-ből ismeretes. A rudabányai bányászat virágkora a 14–15. századra esett, amikor is gazdag réz- és ezüsttartalmú ólomérc-bányái révén hamar városi rangra emelkedett az időközben német ajkú polgársággal betelepített helység. Napjainkig fennmaradt a bányászszerszámokat is ábrázoló 14. sz.-i ezüst várospecsét (az eredeti a *Magyar Nemzeti Múzeum* tulajdona), valamint a kora- és későgótikus elemeket egyaránt őrző — a törökidülés során harmadára csonkult — református templom. A 16. sz.-ban részben az érckészletek, és ezáltal a jövedelmezőség csökkenése, részben más okok következtében hirtelen hanyatlásnak indult a termelés, s a virágzó bányaváros néhány évtized alatt jobbágyfaluvá süllyedt. Ezt követően több mint három

évszázadig csak időnként folyt itt jelentéktelen bányászati tevékenység, illetve kutatás (pl. a *Gvadányi-család* rézbányászata a 17–18. sz. fordulóján, a bükki vashámor-tulajdonosok érctermelése a 18. sz. derekán, a kincstár próbálkozása az 1860-as, 70-es években). 1880-tól 1985-ig külszíni nagyüzemű vasércbányászatáról volt nevezetes a község. Napjainkban gipszet fejtenek a közeli *Alsótelekes* határában, őrizve a bányászat évezredekre visszanyúló hagyományát.

A fentiek ismeretében talán nem véletlen, hogy *Rudabányán* jött létre és működik hazánk egyik legnagyobb bányásztörténeti gyűjteménye, az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum*. Mielőtt röviden bemutatnánk az intézmény történetét, ejtsünk néhány szót az előzményekről is.

Meglepően korai az első adat, amely a különleges dolgok iránti érdeklődésről tudósít a településen. *F. E. Brüeckmann* wolfenbütteli német orvos és természettudós 1724-ben *Rudabányát* is felkereste. A világ ásványlelőhelyeit bemutató munkájában (*Magnalia Dei in locis subterraneis*, 1727) azt írja, hogy a grófné, az itteni rézbánya tulajdonosa (a nevét nem említi, de nyilván *Gvadányi Sándornéről* van szó) gyűjti a bányájából előkerülő legszebb rézásványokat. Birtokában van például egy csodálatos termérsz-példány, amely tiszta (azaz felületét nem borítja zöld oxidréteg) és olyan az alakja, mint egy szőlőfürtnek. Jóval később, a nagyüzemi vasércbányászat megindulása után gyakran bukkantak napvilágra figyelemre méltó leletek: különböző korokból származó, elsősorban a hajdani bányaművelés hagyatékát képező tárgyak, érdekes ősmaradványok és páratlanul szép ásványok. Többségük eleinte sajnos elkallódott, de miután *Kállai Géza* vette át a bánya irányítását (1920), az irodájában e célra szolgáló vitrinbe kerültek a termelés közben talált „kincsek”. A két évtizeden át nagy gonddal és szakértelemmel összeállított kis kollekciónak szerencsére átvészelte a II. világháborút, és több múzeum anyagába beépülve napjainkig fennmaradt.

1955-ben ünnepelték *Rudabányán* az újkori érctermelés kezdetének 75. évfordulóját. A jubileum alkalmából a helyi műszaki értelmiség legjobbjai szerény alkalmi kiállításon mutatták be a település bányászatának hazánkban egyedülálló történetét. A kezdeményezés nagy sikert aratott, aminek hatására felmerült az igény: alakítsák állandó helytörténeti bányászati gyűjteménnyé az ideiglenesnek szánt tárlatot. Az óhajt tett követte. Az üzemi hivatalházban gondosan tárolt, időközben újabb leletekkel bővült *Kállai-gyűjtemény* adta a kiállítás magját, amit a raktárakból előkeresett, régóta használaton kívül levő szerszámokkal, eszközökkel, továbbá a bányászcsaládok által ereklyeként őrzött, nemzedékről nemzedékre hagyományozódott értékes tárgyakkal egészítették ki. Mindezekhez gazdag fotó- és dokumentumanyag társult. A szakszerűséget *Szabó György* régész, a *Magyar Nemzeti Múzeum* munkatársa biztosította, aki a gyűjtés és a rendezés

munkáját irányította, s ő készítette el a forgatókönyvet is. Az anyagot az akkor *Petőfi*, ma *Gvadányi Művelődési Ház* egyik földszinti termében helyezték el. A megnyitót az 1956. évi *Bányásznapon*, szeptember 3-án tartották meg. (Szerencsére *Szabó György* egy szakfolyóiratban részletes ismertetést közölt a tárlatról, amely a maga nemében az első volt Magyarországon, és néhány fénykép is fennmaradt róla.) Szintén a 75. évfordulóra kívánták megjelentetni a máig példaértékű *Rudabánya ércbányászata* című monográfiát, de ez csak később, 1957-ben hagyta el a nyomdát.

A jól sikerült, ízléses és tanulságos kiállítást kezdetben nagy érdeklődés kísérte, a helybeliek büszkéek voltak múltjuk megmentett értékeire. De ahogy ilyen esetekben lenni szokott, az idő múlásával fokozatosan csökkent a figyelem, lanyhult a törődés. Az 1950-es évek végén a gazdátlanul porosodó anyagot átköltöztették (értsd: szakszerűtlenül bezsúfolták) az újonnan létesített bányaiüzemi fürdő és iroda épületének egyik helyiségébe, s úgy tűnt, hogy végleg kihuny a községben a gyűjteményt létrehozó lelkesedés lángja. Szerencsére nem így történt.

1960-ban *Murvai László* (1918–1984) személyében új vezető került az akkor jelentős fejlődés előtt álló rudabányai vasércbánya és ércdúsító üzem beruházási osztályának élére. A nagy műveltségű műszaki szakember szinte azonnal felfigyelt a raktárban szunnyadó kiállítás értékes relikviáira, melyek hatására tanulmányozni kezdte a bányászat és a kohászat emlékeit a térségben. Hivatali előljárói (*Bics István* vasércbánya-igazgató és *Papp Bálint* budapesti vállalatvezető) támogatásával hozzájárított a gyűjtemény rendbetételéhez, újjászervezéséhez. Néhány év alatt jelentősen gyarapította a már meglévő anyagot, miközben érdeklődése fokozatosan kiterjedt a történelmi *Magyarország* egészének érc- és ásványbányászatára. A lokális kiállítás így alakult idővel regionális, majd országos jellegűvé. Munkájához kiváló hazai és külföldi szakemberek (*Faller Jenő*, *Korek József*, *Kiszely Gyula*, *F. Kirnbauer*, *J. Majer* és mások) támogatását nyerte meg. Tanácsaikra építve a gyűjteményt *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* néven saját épülettel rendelkező intézménnyé fejlesztette, amelynek igazgatójává természetesen őt nevezték ki (eleinte bányaiüzemi feladatain túl csak mellék-, majd 1977-től főállásban látta el ezt a tisztséget). Az avatóünnepségre a *Rudabánya* bányavárosá nyilvánításának 600. évfordulója alkalmából szervezett rendezvénysorozat keretében az 1965. évi *Bányásznapon* került sor. *Murvai László* nevéhez fűződik a múzeumépület bővítése 1967-ben, a föld alatti bemutatóhely építése 1969-ben és a különálló kiállítóterem létesítése 1980-ban. Néhány nagymúltú bányásztelepülésen — *Telkibányán*, *Nagybörzsönyben* és *Recsken* — filiálékát hozott létre. Jelentős szerepet vállalt a pécsi *Mecseki Bányászati Múzeum* fejlesztésében is. Gyümölcsöző kapcsolatokat épített ki és ápolt a legfontosabb európai társintézményekkel. Kiváló német nyelvtu-

dásával élve gyakran tartott előadásokat külföldi konferenciákon a magyar ércbányászat történetéről, és még sorolhatnánk a múzeumügy terén szerzett elévülhetetlen érdemeit. 1981-ben *Pécsre* költözött, és haláláig innen irányította a kiállítóhelyek hálózatát. *Murvai László Bics István* (1984–1987), *Viktor Gyula* (1987–1989), *Szuromi Béla* (1989–1998) és *Hadobás Sándor* (1998–) követte az igazgatói poszton.

Az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* rudabányai központjában jelenleg három állandó kiállítást tekinthetnek meg a látogatók. Mindhárom 1980-ban készült, de azóta többször került sor felújításukra, korszerűsítésükre (legutóbb 2000–2001-ben), és az új szerzemények is folyamatosan beépültek a tárlatokba.

A *magyarországi érc- és ásványbányászat története a legrégebbi időkől napjainkig* című kiállítás négy termet foglal el. Az elsőben a kezdetektől a *Római Birodalom* bukásáig tartó hosszú korszak emlékei nyertek elhelyezést. Pattintott és csiszolt kőeszközök, csont-, réz-, bronz- és vasszerszámok, cserépedények és -töredékek, színes ábrák, térképek teszik változatosá és érdekessé ezt a kiállításrészt.

A második terem a közép- és a koraiújkor bányászatával és kohászatával ismerteti meg a látogatókat. A sok különleges látnivaló közül kitéüntetett figyelmet érdemelnek a 9–12. századi vaskohászat emlékei, elsősorban a *Trizs* község határából eredeti állapotban kiemelt bucakemence, a 14–16. századi bányászszerszámok, a cserépből készült bányamécsesek, a korabeli technológiát szemléltető modellek, a bányavárosokat bemutató címerek, pecsétetek és metszetek, a dobsinai bányász-kohász céh jelvénye 1683-ból, 18. századi bányatérkép *Telkibányáról*, valamint az eredeti ácsolat darabjaiból összeállított rudabányai vágatrészlet. Önálló egységek szólnak a bányajogi viszonyok és a bányamérés, -térképezés fejlődéséről. Három tablón kísérhető nyomon „az első magyar bányamérnök”, *Mikoviny Sámuel* (1700–1750) élete és korszakalkotó munkássága.

A harmadik terem nagyméretű vitrinsora a bányászok ünnepi viseletének (díszegyenruhájának) alakulását szemlélteti felöltött ember nagyságú bábuk segítségével. A négy tárlóban, valamint a falakon elhelyezett műalkotások (bronz, réz és vas kislasztikák, ötvösmunkák, fafaragások, festmények, grafikák, érmek, plakettek, porcelánok, türelemművegek stb.) a bányászat gazdag művészeti ábrázolásaiból adnak ízelítőt. A bányásztársadalom hajdani tagozódását három enteriőr érzékelteti: kétlaki bányász, buléner (dobsinai német) bányafelőr és a bányavezető szobája, korhű bútorokkal és berendezési tárgyakkal. Említésre érdemesek még *Svaiczter Gábor* főkamaragróf személyes tárgyai, például *Lipót-rendje*, ezüst evőeszközei és festményei, a gépesítést megelőző időszak jellegzetes kéziszerszámjai, a bányavárosokat ábrázoló 20. század eleji képeslapok, és az újmassai vasol-

vasztó makettje. A bányászati felsőoktatás legfontosabb állomásait bemutató tárló zárja ezt a termet.

A történeti kiállítás negyedik helyisége az iparág 1945 utáni történetéről ad rövid áttekintést. A képek, dokumentumok, tárgyak és modellek felidézik a rudabányai vasérc-, a recski és a gyöngyösoroszi színesérc-, az úrkúti mangán-, a bakonyi bauxit- és a mecseki uránércbányászatot, továbbá az ásványtermelés fontosabb üzemait. A legtöbbjükéről sajnos már csak múlt időben beszélhetünk. A rendszerváltozás után sorra megszűnő bányavállalatok még felkutatható, megmenthető emlékeit folyamatosan gyűjti, és kiállításában elhelyezi a múzeum. Itt, a negyedik teremben láthatók a bányavilágítás újkori fejlődéstörténetét és a bányászati kitüntetések, emlékérmek, jelvények és dísztárgyakat bemutató tárlók is.

A múzeum udvarán 1980-ban épült fel a neves miskolci geológus professzorról, *Földvári Aladár*ról elnevezett kiállítóterem. Több száz hazai és külföldi ásvány látható falai között, hegységként, illetve bányavidékenként csoportosítva. A leggazdagabb anyaggal természetesen *Rudabánya* képviselteti magát: világszerte ismert réz- és arzén-ásványait (termésrész, azurit, kuprit, malachit) minden látogató megcsodálja. Kuriózumként 5 db *Magyarországon* hullott meteorit is megtekinthető: 2 db *Mócsról* (1882), 1–1 db *Knyahinyáról* (1866), *Kisvársányról* és *Nyírábrányból* (mindkettő 1914). A híres rudabányai ősmajom, a *Rudapithecus hungaricus* leleteinek néhány fontos darabja másolatban került tárlóba egyéb ősmaradványok társaságában.

A múzeum kertjében 1969-ben épített 15 m hosszú föld alatti bemutatóhely (mesterséges táró) a hazai érc- és ásványbányászatban 30–35 évvel ezelőtt alkalmazott művelési módokat mutatja be, egy teljesen felszerelt kovácsműhellyel kiegészítve.

Végül a látnivalók közül említést érdemel a múzeum mellett felállított *Mikoviny Sámuel-émlékmű*, *Horvay János Dobsináról* idekerült *Kossuthmellszobra* (1907), valamint az I. világháború rudabányai hősi halottainak tiszteletére 1935-ben emelt, fegyvert ragadó bányászt ábrázoló bronzszobor (*Bóna Kovács János* alkotása) a *Földvári Aladár Kiállítóterem* előtt.

Az intézmény szakkönyvtára mintegy 3000 kötet könyvet és folyóiratot számlál. Az adattári gyűjtemény több tízezer oldalt tesz ki, a fotótárban körülbelül 2000 fénykép és sokezer negatív található. A múzeum évente 5–6 könyvet jelent meg saját vagy másokkal közös kiadásban. Gyakran kerül sor ismeretterjesztő előadásokra és más rendezvényekre. Az utóbbiak közül a legfontosabb az 1998 óta minden esztendő októberében megtartott *Rudabányai Múzeumi Nap*, amelynek keretében egyebek mellett tudományos előadások hangzanak el.

A *Murvai László* által létrehozott fiálék közül kettő ma is működik. Az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Telkibányai Ipartörténeti Gyűjteménye* a *Zempléni-hegység* bányászatának, erdő- és vadgazdálkodásának, továbbá a község hajdan híres porcelán- és keménycserép-gyártásának emlékeit tárja az érdeklődők elé. A kiállítás a volt porcelánmanufaktúra épületének hat kisebb–nagyobb helyiségében talált otthonra. A festett edények szárai mellett kiemelkedő értékei a bemutatónak a középkori telkibányai bányászatot és kohászatot rekonstruáló művészi kivitelű makettek, amelyek *Benke István* bányamérnök munkáját dicsérik.

A *Heves* megyei *Recsken* hosszabb szünet után 2000-ben nyílt meg újra a település és a *Mátra* hegység bányászat történetét feldolgozó állandó kiállítás.

A három helyen a látogatók száma 2002-ben meghaladta a 25 ezer főt.

Mivel a bányászat klasszikus ága, az érc- és ásványtermelés hazánkban jó szerivel már csak múzeumi körülmények között tanulmányozható, a jövőben egyre nagyobb feladat hárul az „országos gyűjtőkörű szakmúzeum” besorolással rendelkező intézményre az ősi szakma tárgyi és szellemi hagyatékának megőrzése, bemutatása terén.

Az itt következő három tanulmány a múzeumban folyó sokrétű tudományos munkába enged bepillantást a kedves Olvasóknak.

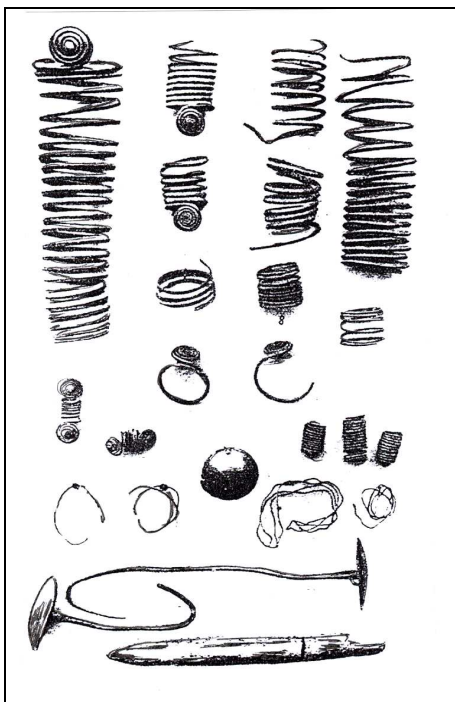
Hadobás Sándor
múzeumi igazgató

Rudabánya környékének bronzkori leletei

Európában feltételezeten, illetve bizonyítottan már a *neolitikumban* (újkőkorbán) elkezdtek a bányászati tevékenységet. A korai fémművesség csak ott valósulhatott meg, ahol a *termésréz* felszíni kibúvásként előfordult. Erdélyből ismeretesek azok a malachit gyöngyök, amelyek az újkőkor idejéből származnak. A korai fémművesség minden feltétele biztosítva volt *Rudabánya* környékén is, de sajnálatos módon az ezt tanúsító régészeti leletek eddig még nem kerültek elő. A bronzöntés kétségtelen bizonyítéka egy öntőminta lenne, illetve különféle félkész termékek. A bronzkorban az életmódot és a társadalmi viszonyokat számos tényező befolyásolta, főként az érclelőhelyek birtokban tartása, ezek kiaknázása, a kész- és félkésztermékek kereskedelme.

Rudabánya térségét megközelítőleg 20 km-es körzetben vizsgáltam meg abban a tekintetben, hogy az egyes korszakokban milyen mennyiségű és jellegű régészeti leletek vannak a vidéken. Míg a rézkorszakban lelethiányt figyeltem meg, ezzel ellentétes tendencia mutatható ki a bronzkorra illetően: leletek egész áradata van jelen. *Hellebrandt Magdolna* véleménye szerint a terület a bronzkor végén népesülhetett be jelentősebb mértékben.

Aggteleken az 1920-as években *Tompa Ferenc* a barlang *Csontház* nevű részében talált egy nyújtott helyzetben lévő csontvázat, több darabból álló bronzkincs kíséretében. Az anyagot a *Kyjatice-kultúrába* sorolták be. A kutatás azt a következtetést vonta le, hogy a barlangokba csak a közösség életében vezető szerepet játszó személyeket temették. A *Kyjatice-kultúra* népére alapvetően a hamvasztásos temetkezés volt a jellemző, ez alól csak a barlangi sírok jelentettek kivételt. A leletek a *Herman Ottó Múzeumban* és a *Nemzeti Múzeumban* találhatóak.¹

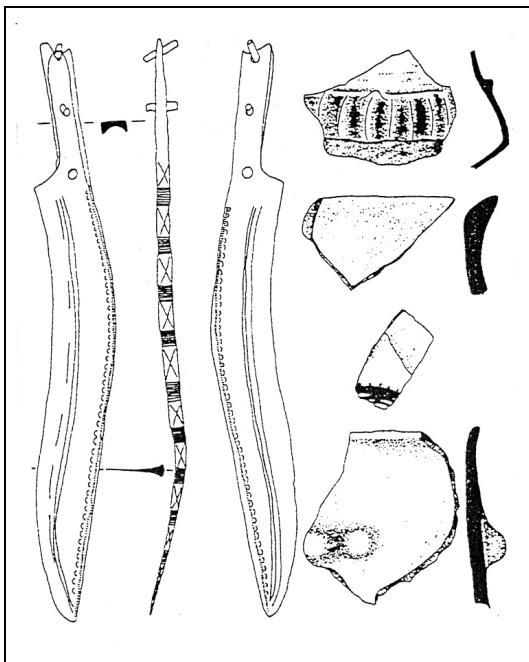
I. ábra. (leszih A. 1905.)

Boldváról egy vastag huzalból készült gyűrű ismeretes, mely hárommenetű, a végei elkeskenyedőek.² Cserepek is a felszínre kerültek, melyek a pilinyi kultúra időszakában készültek.³

Bódvárakó–Esztramos–Szentandrás-barlangban 1982-ben leletmentés kezdődött. A barlang talaját egy 20 m-es árokkal felnyitották, a kitöltésben bronzkori–koravaskori cserepeket és egy bronzkori kést találtak⁴ (1. ábra.)

Borsodszirák elhagyott homokbányájából hamvasztásos urnasír került elő, a következő mellékletekkel: kis talpas korsó, bronz tör töredéke, szegfejtű tű töredéke, füles talpas korsó; ezek a pilinyi kultúra bárcai csoportjába tartoznak.⁵

Dédestapolcsány–Verebce–bércen ősi földvárról tudunk, mely olyan nagy kiterjedésű, hogy magába foglalja a középkori váromot is. Az erődítés hossza 2075 m, teljes területe 123 hektár. A sáncok viszonylag jó állapotban vannak, néhol láthatóak. A környéken halvány terasznyom is kivehető. A földvár területén régészeti ásás még nem történt, annak ellenére, hogy a felszínen gyakran találni cseréptöredékeket. Valamennyi őskori, korongolatlan, jellegtelen házikerámia, származhatnak a *pilinyi* és a *Kyjatice kultúrából* is.⁶

2. ábra. (B. Hellebrandt M. 1999.)

Edelényből az első bronzlelet 1878-ban került elő. Ebben volt lip-tói típusú kard, spiráltekercs, pengétöredékek és három tokos balta. *Kemenczei Tibor* szerint a *Kyjatice kultúrába* tartoznak. A második bronzlelet — többek között bronz zablák, bronz spirális és tölcsercsüngő — 1880-ban jött felszínre; e tárgyak a pilinyi kultúra emlékei.⁷

Edelény területén hamvasztásos sírt is találtak, gömbölyű hasú bögrék kíséretében.

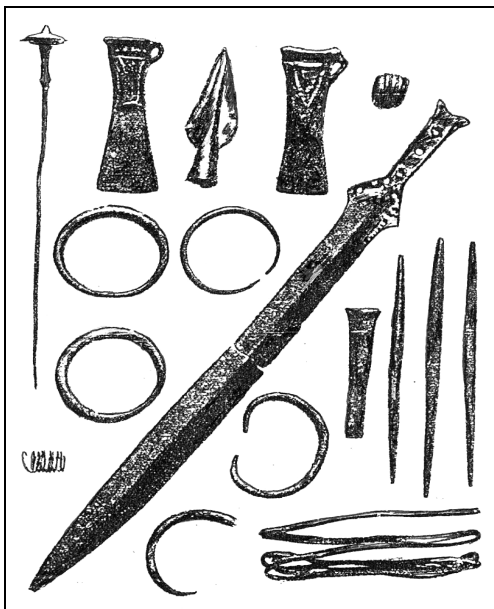
Edelény–Ludmilla-dűlőn 1983-ban kezdődött a leletmentés, melyet *Koós Judit* irányította. A lelőhely középső

bronzkori, a *füzesabonyi* kultúrába sorolható. Előkerültek ép edények, svéd-sisak alakú tál, nagyméretű tárolóedények darabjai, hordozható díszített tűzhely göredékei stb. Faszén között feltártak két edényt, az egyik tálban égetett gabonamagvak voltak.⁸

Finkéről nyolc menetes huzalgűrű ismeretes. Ennél jelentősebb az a bronz kincslelet, amit 1949-ben kereskedőtől vásárolt meg a *Herman Ottó Múzeum*, így előkerülésük körülményei tisztázatlanok. *Furmánek* szerint az anyag a pilinyi kultúra hagyatéka.⁹ (2. ábra.)

Kazincbarcikáról (akkori nevén *Barczikáról*) 1905-ben került elő egy 24 darabból álló bronzlelet:¹⁰ karvédő tekercek, bronzhuzalok, hosszú bronztűk és aranydrótok. Figyelemre méltó az a mellboglár, melynek anyaga bronz, kívül pedig aranylemezek borítják.¹¹ (3. ábra.) A helyi fémművességre utal egy bronz öntörög, amely rúd alakú, és megközelítőleg 30 cm hosszú.¹²

Valószínűleg szintén *Kazincbarcika* a lelőhelye egy 15 darabos, karperecet tartalmazó együttesnek. A lelet *Kemenczei Tibor* szerint a *Kyjatice* kultúrába sorolható.

3. ábra. (Kemenczei T. 1968.)

Krasznokvajdán 16 öntött bronz markolatú kardot találtak, melyeket a későbronzkorban készítettek. A fegyvereket a *Magyar Nemzeti Múzeum* őrzi.¹³

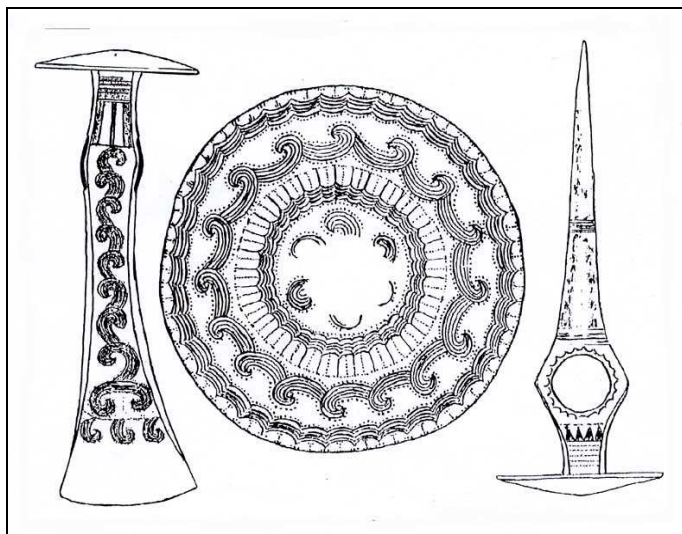
Kurityánban a pilinyi kultúra jellegzetes cserépedény-típusába rejtve, meszesgödör ásása közben került elő egy 70 darabos kincslelet (balta, kézfejtető spirál, korongos fejű tű, szemüvegspirál, 22 karperec, 9 spirálgűrű, flitterek, gyöngy). A kurityáni anyagban szereplő 9 huzalgűrű párhuzamát megtaláljuk az arkai, a kazincbarcikai és a mádi bronzleletek között is. A *Herman Ottó Múzeum* régészei e területen telepnyomot nem figyeltek meg.¹⁴

Martonyiban a volt vasércbányából félholdaskávájú tokosbalta került elő, melynek az egyik oldalán a peremrész hiányzik.¹⁵

Ragály községből jellegzetes bronzkardok ismeretesek, róluk a régészeti irodalomban külön kardtípust neveztek el. E fegyverek a késő bronzkori pilinyi kultúra produktumai.¹⁶

Rudabányáról, a Rózsavölgyből karpereceket tartalmazó leletről tudunk.¹⁷ A ma már nem művelt külszíni vasércbánya területén bronzkori csepeket találtak; ezután leletmentés kezdődött, melynek során a *Herman Ottó Múzeum* munkatársai megállapították, hogy egy későbronzkori telep nagy része pusztult el a bányászat során. A feltárt metszeten 50 cm vastag kultúrreteget lehetett megfigyelni, amely 20 m hosszan húzódott a falban. A telepnek csak egy kis része maradt meg.

Szendrőládról bronzkori csákány került elő. Felső részét laposan ívelt korong alkotja, alatta kerek nyéllyuk van, pengéje ívelt. Egész felületét gazdag vonaldíszítés borítja, a felső korongot is. Hossza 19,4 cm, a korong átmérője 7,2 cm. Az ilyen típusú csákányok gyártási területe a *Tiszától* keletre, főként *Erdélybe* esett. Korukat a középső bronzkor korai szakaszára teszik, a füzesabonyi kultúra alkotásai.¹⁸ (*Mozsolics Amália* szerint nem *Szendrő*–, hanem *Sajólad* a csákány lelőhelye. A miskolci múzeum leltárkönyve azonban egyértelműen bizonyítja, hogy a *Bódva-parti településen* bukkant felszínre a nevezetes régészeti tárgy.) (4. ábra.)

4. ábra. (Kemenczei T. 1966.)

Ugyancsak *Szendrőládról* származik egy másik híres bronzlelet. 1885-ben a község határában egy négyliteres edényben számos bronztárgyat talál-

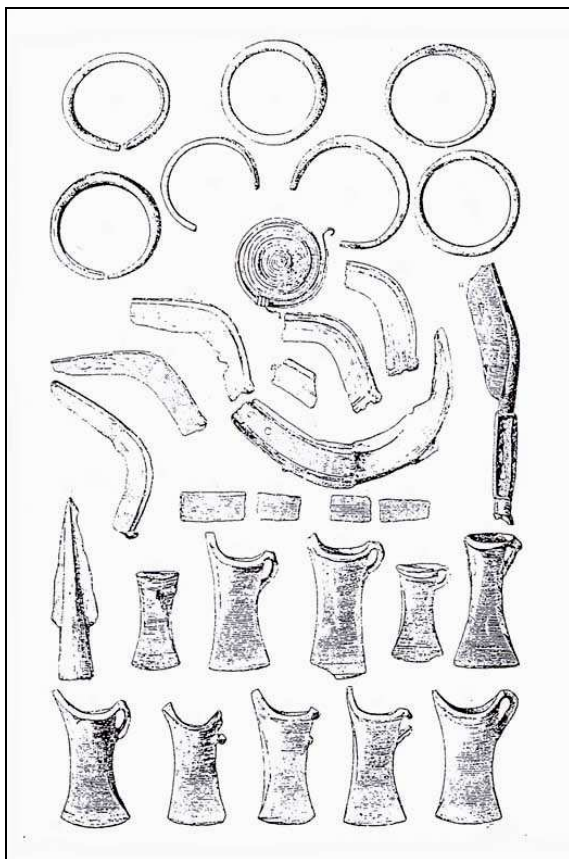
tak: tíz tokos vésőt (ezek közül hét csücskös végű), bronzkést, 6 sarlót, lándzsacsúcsot, törpengét. Több ékszer is volt a kincsben: korongos tekercs és nyolc bronzkarika. A tárgyak a *Magyar Nemzeti Múzeumba* kerültek. *Hampel József* az *Archaeologiai Értesítő* 1885. évi kötetében rövid ismertetést és rajzot közölt róluk. (5. ábra.)

Szuhogy–Csorbakőről sarkított balta került elő; oldalai erősen íveltek, hossza 14,1 cm. Az eszközt *Furmánék* a késő bronzkori *pilinyi* kultúrába sorolta be.¹⁹

Mint a fentiekből is kitűnik, a terület rendkívül gazdag bronzkori leletekben, ami nyilván annak a ténynek is köszönhető, hogy helyi nyersanyagbázis (a rudabányai termésrész-előfordulás) állt rendelkezésre a tömeges gyártáshoz.

A bronzkor korai időszakából nem találtak régészeti leleteket a környéken. A középső bronzkorból a füzesabonyi kultúra hagyatéka ismeretes (*Edelény, Szendrőlád*). Ezek a korabeli *Európa* fémművességének a csúcsteljesítményei.

A legnagyobb gazdagságot a későbronzkorból származó tárgyak mutatják területünkön. A *pilinyi* kultúra lelőhelyei a következők: *Boldva, Borsodszirák, Suhogy, Kazincbarcika, Edelény, Finke, Ragály, Kurityán, Krasznokvajda, Meszes*. A *Kyjatice* kultúra emlékei a térségben szintén szép számban jöttek napvilágra: *Aggtelek, Dédestapolcsány, Színpetri, Edelény,*

5. ábra. (Hampel J. 1885.)

Szendrő. Jellemző képviselőik a következők: *korongos markolatú kardok, tűzhelyek, cserepek, tokos balták, lándzsahegyek, csüngők, spiráltekerccsek*.

A bronzkor folyamán vidékünkön állandó lakossággal lehetett számolni, ezt tanúsítják a feltárt régészeti leletek is. A kedvező természeti adottságú táj stabil betelepülése mellett szólnak a következő érvek. Mind a *Bódva*, mind a *Sajó* kellő vízellátást biztosíthatott. A magasabban fekvő területek, erődítések és a barlangok veszély esetén kellő védelmet nyújthattak az itt élő emberek számára. A környék viszonylag gazdag ásványkincsekben, elsősorban fémekben. A dombos, erdős területek kiválóan alkalmasak lehetnek vadászatra, az alacsonyabban fekvő részek pedig földművelésre.

Remélhető, hogy a jövőben számos új lelet kerül még napvilágra a régészeti szempontból alig kutatott kistérségből, gazdagítva megyénk archeológiai emlékeinek sorát.

Márkus Zsuzsanna
történész muzeológus

JEGYZETEK

1. B. Hellebrandt M.: Késő bronzkor — kora vaskor. = *Mit ránk hagytak a századok*. A Herman Ottó Múzeum állandó kiállításának vezetője. Miskolc, 1994. 36. p.
2. Kemenczei T.: Őskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (a továbbiakban: *HOMÉ*), VII. Miskolc, 1968. 19–47. p.
3. B. Hellebrandt M.: A Bódva–völgy története az őskor utolsó évezredében. = *Tanulmányok a Bódva–völgy múltjából*. Putnok, 1999. Gömöri Múzeum, 93–120. p.
4. L. Wolf M. — Simán K.: A Herman Ottó Múzeum 1982. évi ásatásai és leletmentései. = *HOMÉ*, XXI. 312. p.
5. B. Hellebrandt M.: A Bódva–völgy története... 102 p.
6. Nováki Gy.: Késő bronzkori földvár Dédestapolcsány–Verebce–bércen. = *HOMÉ*, XXV–XXVI. 81–90 p.
7. B. Hellebrandt M.: A Bódva–völgy története... 100 p.
8. S. Koós Judit: Edelény–Ludmilla–dülő. = *Régészeti Füzetek*, Ser I. No. 37.
9. Kemenczei T.: Őskori bronztárgyak a miskolci múzeumban.. = *HOMÉ*, VII. 1968. 19–47. p.
10. Mozsolics, Amália: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 63. p.

11. Leszih Andor: A barczikai bronzlelet. = *Archaeologiai Értesítő*, 1905. 448. p.
12. U. o.
13. Kovács Tibor: *A bronzkor Magyarországon*. Bp. 1977. 99. p.
14. B. Hellebrandt M.: A kurityáni bronzlelet. = *HOMÉ*, XXXIII–XXXIV. 1995–1996, 5–31. p.
15. Kemenczei T.: Óskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. = *HOMÉ*, VII. 1968. 20. p.
16. B. Hellebrandt M.: Bronzkincsek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből. = *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* (a továbbiakban: *MHOMK*), 28. Miskolc, 1993. 78–90. p.
17. B. Hellebrandt M. — Gádor J. — Simán K.: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1977–1978. = *HOMÉ*, XII–XVII. 103–114. p.
18. Kemenczei T.: Bronzkori fejszék a miskolci múzeumban. = *MHOMK*, 7. 1966. p.
19. B. Hellebrandt M.: A Bódva–völgy története... 99. p.

A rudabányai középkori ércbányászat tárgyi emlékei

A rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeum egyik legérdekesebb tárgycsoportját a helyi ércbányászat középkorból fennmaradt emlékei alkotják. A több mint száz esztendeig (1880–1985) tartó külszíni nagyüzemi vasérctermelés hozta napvilágra a leletegyüttest, főként az 1950-es és 60-as években feltárt 14–16. századi föld alatti vágatokból, de ásványgyűjtők olykor még napjainkban is gyarapítják a kollekción. Segítségével képet alkothattunk a (termés)réz- és ezüsttartalmú ólomérc-bányászat korabeli technikájáról, módszereiről, amelyekről egyébként más források nem állnak rendelkezésünkre. Mivel hazánk mai területéről hasonló tárgyakat alig ismerünk (legfeljebb *Telkibányáról* néhány darabot), érdemesek arra, hogy közelebbről szemügyre vegyük valamennyit.

Nagy számban bukkantak elő bányafák (ácsolatok, bélésszeszkák), amelyek az aknák, vágatok biztosítását szolgálták. A bányabeli közlekedés eszközei voltak az alig 15 cm széles úgynevezett *egylábás létrák*. Fatörzsből vájtt *vízvezető csatornákat* is találtak. Mindezekből rekonstruálni lehetett egy rudabányai középkori vágatrészletet (hasonló a *Magyar Nemzeti Múzeum* által kiállítottán is látható volt hosszú ideig).

A *bányaszállítás és rakodás* emlékeit *kézivittla* fából készült *kötélhengere* és *fateknő-töredékek* képviselik az anyagban. A *vittla* egyszerű emelőszerkezet, amely úgy működik, hogy a függőleges akna nyílása fölé rögzített fahengerre a szállítókötelet feltekerik vagy leengedik róla, az anyagmozgatás irányának megfelelően. Az ovális, 40–50 cm hosszú, enyhén mélyített fateknőcskék a szűk föld alatti vágatokban történő ércszállítást szolgálták, amelynek módja az 1500 körül készült *Kuttenbergi Kanzionale* (énekeskönyv) címlapjának ábrázolásán tanulmányozható a legjobban. Eszerint a bányászok a mélyből hason csúszva, kezükben tartott kötélén vonszolták maguk után az ércel megrakott fateknőket a magasabban fekvő gyűjtőhelyre, ahol tartalmukat bőrzsákokba vagy hordókba, ládába ürítették, és azokat vitlával a felszínre emelték.

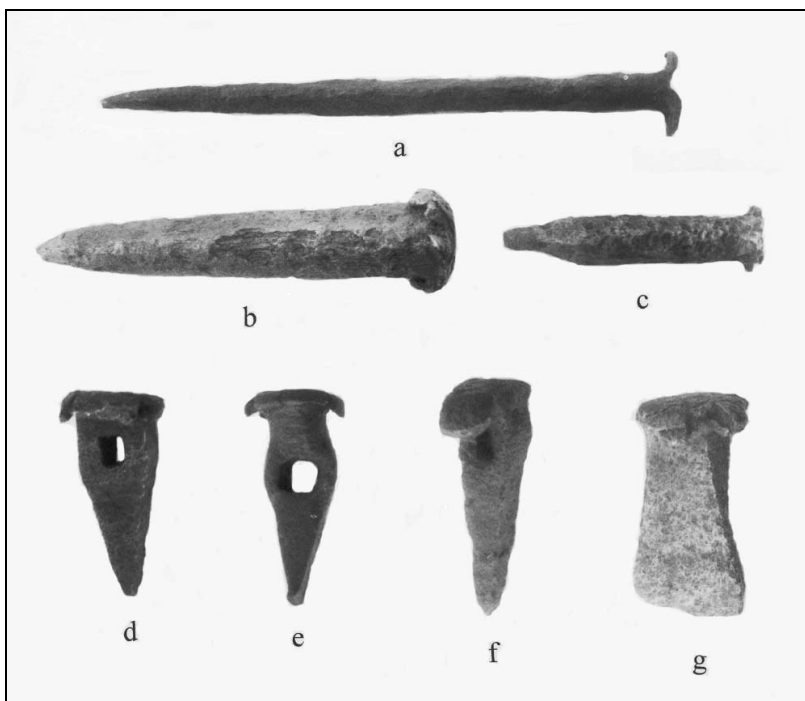
A bányászok egykori *munkaruházatából térd- és farbőr-maradványok* kerültek napvilágra. Mai fogalmaink szerint ezek *védőfelszerelések* voltak: a többnyire *féltérdre* ereszkedve dolgozó vajúrók legjobban igénybe vett testrészét, illetve *deréktáját* óvták.

Általánosságban elmondható, hogy a rudabányai középkori bányászatban alkalmazott szerszámok lényegében megegyeznek az *Agricola De re metallica libri XII* című, magyarul is kiadott könyvéből ismert korabeli esz-

közökkel, de néhány, csak itt megfigyelhető sajátosságot is hordoznak magukon. Rendkívül változatosak, szinte nincs is két egyforma darab, amiből arra következtethetünk, hogy az időtájt még nem „standardizálódta” az egyes szerszámtípusok. Nyilván készítők, használók, megrendelők belátása, illetve speciális igényei szerint formálódtak a munkaeszközök. Ez lehet az oka még az egy bányahelyen belül is feltűnően megmutatkozó különbözőségeknél.

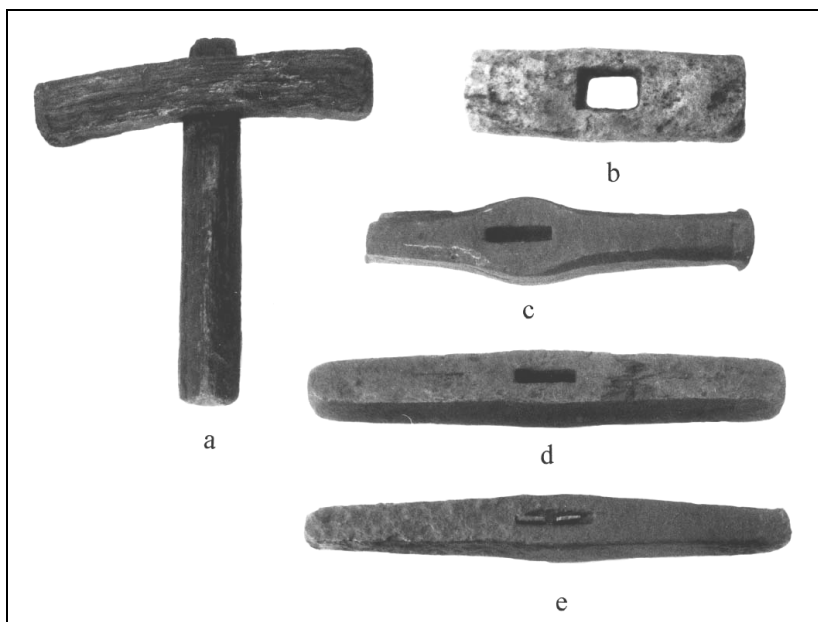
A jövesztés — vagyis a tömör kőzetről kisebb darabok leválasztásával bányauregek képzése — a bányászat legfontosabb és egyben legnehezebb művelete volt, mivel kézzel végezték. Klasszikus, közismert munkaeszközei a vasból készült *nyeles ék* és a *kalapács*. A bányász egyik kezével a kőzetre tartotta az ék hegyes végét, a másik kezében fogott kalapáccsal pedig ütötte annak tompa fokát. Általában a kemény kőzeteken áthaladó vágatokban dolgoztak ezzel a módszerrel. A múzeum gyűjteményében 9 db található ebből az ékféléből. Anyaguk réteges szerkezetet mutató vas, testük négyzetes, középen téglalap vagy négyzet alakú nyéllyukkal, amelybe rövid fanyelet erősítettek. Némelyik példány a nyéllyuk körül kigömbölyödik. Vastagságuk 2–3 cm, hosszuk eredetileg 12–15 cm volt, de ez a használat és az élezések következtében mintegy felére rövidült. A legtöbbnek a foka a sok ütéstől rózsaszerűen szétnyílt. (1. kép d, e, f.) Mivel gyorsan (talán néhány naponta) elkoptak, tömegesen kellett gyártani. E célból a bánya területén kovácsműhely működhetett, amire abból következtetünk, hogy 2001-ben két középkori ékkel együtt, azonos helyről a nyéllyukak kialakításához szükséges kovácsszerszámok (2 db lapos lyukasztó) is előkerültek. A kovácsok természetesen a többi szerszámféleséget is előállították a szükségletek szerint, amihez feltehetően a helyi vasércből olvasztották a fémeket.

Rudabányáról más éktípusokat is ismerünk. A hegyes *hosszú éket* marokra fogva használták. Ennek is *többféle változata* maradt fenn: egy vékonyabb, felül hengeres, alul elkeskenyedő négyzetes testű, az ütésre szolgáló végén az anyag kettévágásával és széthajtásával kialakított ütőfelületű, látszólag használatlan példány (29 cm); egy, az előzőhöz hasonló, de vastagabb és az intenzív igénybe vétel következtében jelentősen megrövidült, és végül egy zömökebb, erősebb, nagyjából négyzetes keresztmetszetű, szintén kopás nyomait mutató darab. (1. kép, a, b, c.) A *feszítőék* lapos testű, fokánál szélesebb, lefelé élbe keskenyedő, nyél nélküli eszköz. A kőzet repedésébe helyezve a két kézre fogott *nagykalapáccsal* ütötték, aminek következtében a gyűjteményben őrzött egyetlen példány vége erősen deformálódott, ellaposodott. Méretei: hossza 11 cm, szélessége az élénél 5,5 cm, vastagsága a fokánál 3 cm. (1. kép, g.)

1. kép. Éktípusok.

A már említett *kalapácsok* közül ahány, annyiféle látható a múzeumi tárlókban. Anyaguk különböző minőségű, de általában jó megtartású *vas*. A téglatest-szerű *nagykalapács*, vagy népies nevén *bunkó* 14 cm hosszú, 4 cm széles, 3 cm magas, közepén hosszúkás nyíllyukkal. Súlya körülbelül 1 kg. (2. kép, b. Egyébként ennek a közönséges típusnak nagyságát tekintve nyilván sokféle változata létezett.) Az ékek ütésére a 17x3,2x3,5 cm méretű, kissé ívelt testű, rövid nyéllal ellátott variáns lehetett a legalkalmasabb. (2. kép, a.) Ugyanezt a célt szolgálhatta az a három, egyformán 27,5 cm-es (tehát feltűnően hosszú), ehhez képest azonban karcsú, csupán 2–3 cm közötti négyzetes szelvényű, rendkívül keskeny (alig 0,5 cm) nyíllyukú kalapács, amelyek más jellemzőikben különböznek egymástól. Az egyik például a végén korongszerűen kiszélesedik, és így a 2,5x2,5 cm-es keresztmetszeténél jóval nagyobb ütőfelületet biztosított. (2. kép, c, d, e.) Végül akad a kalapácsok között a szerszám mai formájára emlékeztető darab is: 12 cm hosszú négyzetes teste az egyik végén ékszerűen elvékonyodik, a másikon tompa..

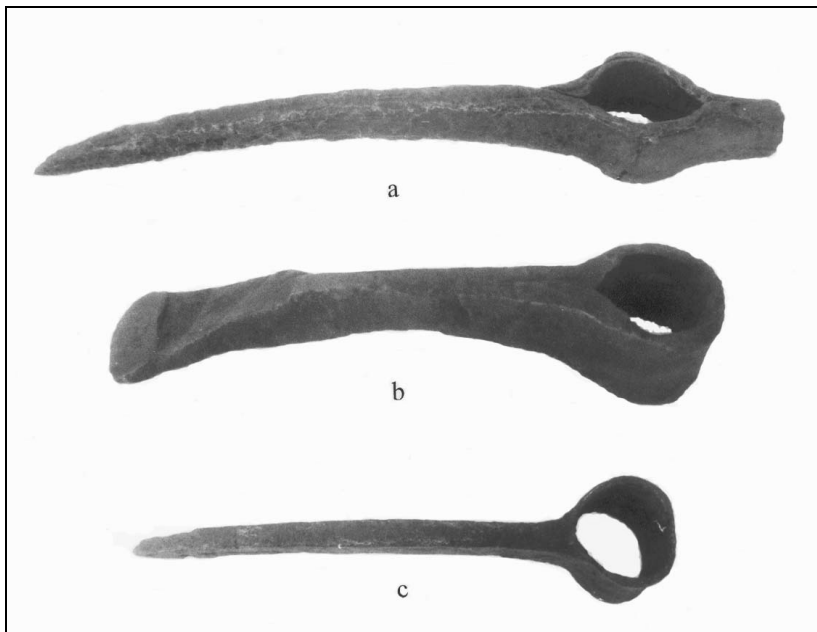
2. kép. Kalapácsok.

Érdekes, hogy a nyeles ék és a kalapács megjelenik *Rudabánya középkori vásrospecsétjén* is, amely szerencsére napjainkig fennmaradt, s most a *Magyar Nemzeti Múzeumban* őrzik. (Rajzát mellékteltük.) Átmérője 7,1 cm, anyaga ezüst, körirata: *Sigillum civitatis Rudae* (*Ruda város pecsétje*). Ábrázolásai: középen baljában pásztorbotot tartó, jobbját áldásra emelő püspök szembenéző alakja (valószínűleg *Szent Miklós*, a város templomának védő-

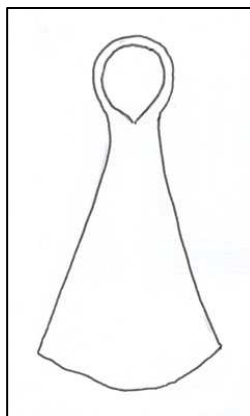
szentje). Feje fölött gótikus bástya, alatta mérműves ablakú épület (templom). Két oldalán szimmetrikus elrendezésben a bányászszimbólumok első ismert hazai ábrázolása: függőlegesen álló ék és kalapács. Ilyen megoldást ezen kívül csak egyet ismerünk: *Kuttenberg* (*Kutná Hora, Csehország*) 1327-ből származó régi városi pecsétjén. Minden más ábrázolás keresztbe helyezve mutatja a szakma jelképpé vált két ősi szerszámát. Az üresen maradt részeket leveles indák töltik

ki. A szakemberek szerint ez az egyik legszebb középkori várospecsétünk, kiváló mesterre valló, magas színvonalú művészi munka. Stílusjegyei alapján készítése egyértelműen a 14. század közepére, a település várossá válásának idejére tehető.

3. kép. Csákányok

A puhább kőzetekben a hosszú, enyhén görbülő, keskeny négyszögletes keresztmetszetű, lapos vagy hegyes végű, kerek nyéllyukkal ellátott, rövid fanyélre tűzött, jellegzetes *egyágú vascsákányokat* használtak. Jelenleg 10 db szerepel belőlük az állandó kiállításon; bár általános tulajdonságaik megegyeznek, kisebb–nagyobb eltérések megfigyelhetők rajtuk. A legrövidebb mindössze 17,5 cm-es, a legnagyobb hossza 41 cm. Az utóbbinak a nyéllyukon túlnyúló rövid, négyszögletes foka van, ami ütésre is alkalmassá tette. (3. kép, a, b, c.) Ezekről eltérő az a variáns, amelyiknek a szögletes nyéllyuktól fokozatosan szélesedő lapos teste vízszintes élben végződik, foka pedig egyenes.

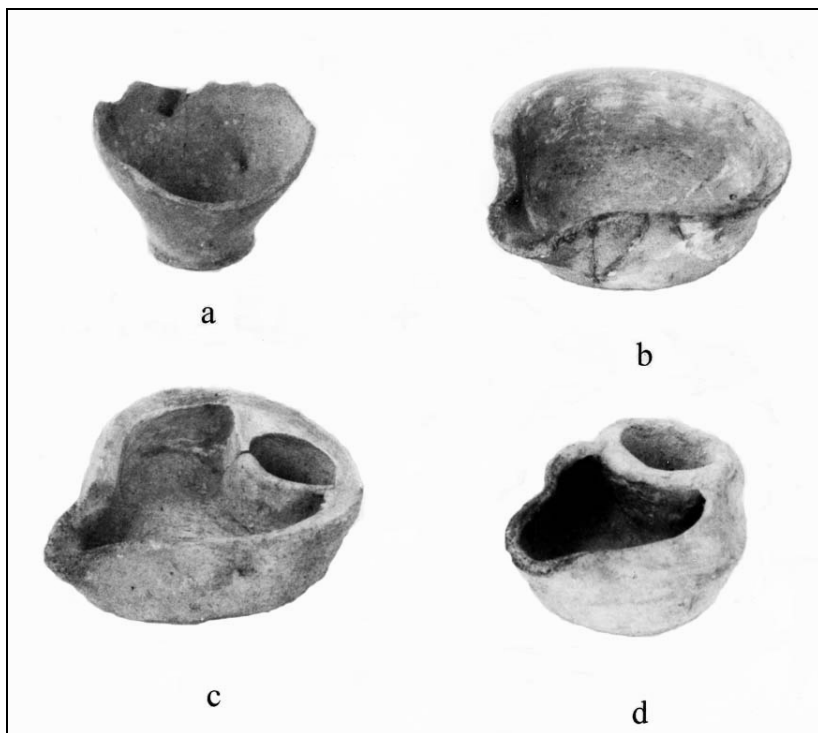
Az ácsolatok készítésénél és egyéb bányabeli famunkáknál szükség volt *baltára* is. Ebből a szerszámból 2 db van a múzeumban. A forma és a méretek tekintetében hasonlítanak a napjainkban használatos baltákhoz.

A *kapát* jellegzetes mezőgazdasági eszközként tartja számon a közvélemény, azonban a bányászatban is szerephez jutott, egészen a 20. századig. *Agricola* a maihoz nagyon hasonló kapát mutat be 1556-ban megjelent könyvében a bányászszerszámok között. A középkori rudabányai leletanyagból kevés kapát ismerünk, azok is többnyire masszív, *ortókapaszerű*, inkább a csákányhoz, mintsem a hagyományos, vékonyra kovácsolt, szív alakú típushoz közelálló formák. Ezen belül nagy változatosságot mutatnak: készültek kerek, ovális és szögletes nyéllyukkal, csaknem egyenes, illetve az él felé fokozatosan vagy hirtelen kiszélesedő testtel stb. Hosszúságuk 17,5 és 23 cm között váltakozik. A legszebb rudabányai kapát a miskolci *Herman Ottó Múzeum* őrzi (lásd a mellékelt rajzon), a helyi gyűjteményben két darab található e viszonylag ritka bányászszerszámokból.

A föld alatti bányamunkához nélkülözhetetlen volt a megfelelő világítás. *Rudabányán* a középkorban erre a célra többnyire cserépből készült mécseseket használtak, amelyekben fagyút égettek. Ezekből igen sokat találtak a régi bánya egész területén. Mivel nem kellett a világítóanyag kiömlésétől tartani (hiszen a fagyút elég szilárd halmazállapotú), felül mindegyikük nyitott. A legegyszerűbb formát a tálkára vagy pohárra emlékeztető *kerek mécsesek* jelentik. A fényt adó *kanóc* a 8–10 cm átmérőjű, viszonylag magas oldalú edény közepén éghetett. A múzeum egyetlen ilyen darabjának pereme sajnos törött. (4. kép, a.) A funkcióhoz jobban igazodó alakot mutat a kissé oválisra nyújtott, de még majdnem kerek mécses. Átmérője 10,5 cm, pereme sima. 2,5 cm magas, kissé kifelé hajló oldalfalát egy ponton csőr-szerűen összecsípték a kanóc elhelyezése céljából. 2 darabot őriznek belőle *Rudabányán*. (4. kép, b.)

Az eddig említett két típus még nem mondható kimondottan bányamécsesnek, a mindennapi élet más területein is alkalmazhatták azokat. A legfejlettebb forma, amely kizárólag bányából vagy bányavidékekről ismertes, az úgynevezett *botra tűzhető mécses*: ovális alakú, és a kanóccsőr felé levélszerűen keskenyedik. Két változatáról tudunk: az egyik pereme egyenes, a másiké kissé befelé hajló a megolvadt fagyút lecsepegésének megakadályozása céljából. (4. kép, c, d.) A kanóccsőrrel ellentétes végén, a mécsesen belül és rajta áthaladóan kissé ferde, csőszerű nyílást alakítottak ki, amelybe derékszögben megtört fanyelet vagy oldalággal rendelkező botot dugva az égő, átmelegedett mécses is gond nélkül vihetők. Az utóbbiakból 1–1 példányt tudhat magáénak a rudabányai múzeum. Hasonló mécseseket egyébként ismerünk a *Felvidékről* is, konkrétan *Selmecbányáról* és *Gölnicbányáról*.

A cserépmécsesek törekenyek voltak, ezért állandó, biztos utánpótlásukról kellett gondoskodni, ami másként nem volt lehetséges, csak ha helyben vagy a közelben készítették azokat. A célnak megfelelő agyag rendelkezésre állt a környéken, sőt magában a bányában is. A városban működő fazekasok egyéb termékeik mellett bizonyára vállalták a bányászok számára nélkülözhetetlen speciális áru, a világítóeszközök előállítását.

4. kép. Cserépmécsesek

Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum mellett a miskolci *Herman Ottó Múzeum* őriz még jelentős számú középkori bányászszerszámot Rudabányáról. A *Magyar Nemzeti Múzeumban* szintén megtalálhatók az ősi iparág legnagyobb hagyományokkal rendelkező hazai telephelyének tárgyi emlékei. Sajnos a kutatás korábban nem sok figyelmet szentelt rájuk, feldolgozásukra eddig csupán három kísérlet történt. A fentebb érintett valamennyi leletcsoporttal részletesen foglalkozott *Podányi Tibor* a *Rudabánya ércbányászata* című monográfiájában (1957). *Bodgál Ferenc* a miskolci múzeum rudabányai anyagát írta le (1966). A cserépmécseseket *Szemán Attila* tanulmányozta és alaposabban ismertette (1999).

A közeljövő sürgető feladata, hogy végre megtörténjen a középkori rudabányai ércbányászat múzeumokban és magángyűjteményekben őrzött teljes tárgyi hagyatékának feltárása, rendszerezése, értékelése és bemutatása. Talán akad majd vállalkozó erre a szép munkára.

Hadobás Sándor

IRODALOM

- AGRICOLA, Georgius: *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról, amelyekben a bányászat és a kohászat körébe tartozó hivatalokat, eszközöket, gépeket és minden egyéb dolgokat nemcsak a legérthetőbben leírja, hanem azokat még a kellő helyen beillesztett képekkel és a latin és német megnevezések feltüntetésével a lehető legvilágosabban szemlélteti.* Fordította: Becht Rezső. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta: *Molnár László.* Bp. 1985. Műszaki Könyvkiadó, 658 old. 292 ábra.
- BODGÁL Ferenc: Régi bányászati tárgyak a miskolci Herman Ottó Múzeumban. = *Bányászati Lapok*, 99. évf. 1966. 4. sz.. 278–281. old. 11 ábra.
- PODÁNYI Tibor: A régi rudabányai ércbányászat. = Pantó Endre et al. (szerk.): *Rudabánya ércbányászata.* Bp. 1957. OMBKE, 66–101. old. 44 ábra.
- SZEMÁN Attila: *Hagyományos nyíltlángú bányamécsesek Magyarországon.* Rudabánya, 1999. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 32 old. (Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 19.)

A rudabányai bányászok társadalma a nagyüzemi vasércbányászat első időszakában (1880–1927)

Magyarországon a gazdaság tőkés átalakulásához szükséges feltételek (gazdasági, társadalmi, törvényi, technikai) a dualizmus időszakára teremtődtek meg. Ebbe a folyamatba kellett beilleszteni a bányászatot, amely az ipar számára nyersanyagot és energiát biztosít. A bányászati tevékenységet az 1854. évi osztrák bányatörvény szabályozta részletesen, amelyet bizonyos kiegészítésekkel egészen 1945-ig alkalmaztak¹. A bányászat eleinte kisüzemi jellegű volt, és az őstermeléshez számított. Ebből következően a bányászok sokáig az őstermelőkhöz tartoztak, ugyanakkor munkájuk ipari jellegű volt. A gyári munkásokhoz hasonlóan a területi koncentráció jellemzi őket, hasonló munkafeltételek és életkörülmények között dolgoznak, amely tényezőknél fogva az ipari munkássághoz tartoznak.² Ezt a réteget többféle szempont szerint lehet tagolni: szakértelem, nemzetiségi, vallási hovartartozás, életkor, életmód stb.

Rudabánya térségében a kedvező természeti adottságoknak köszönhetően az újkőkortól napjainkig kisebb–nagyobb megszakításokkal bányászati tevékenység folyt. A nagyüzemi vasércbányászat megindítása *gróf Andrássy Manó* felvidéki vasgyáros nevéhez kötődik, aki osztrák tőkések bevonásával 1880. február 4-én a *Witkowitzi Vasművek* leányvállalataként létrehozta a *Borsodi Bányatársulatot*. Ebből az időszakból származik az a munkásfelvételi napló, amely az 1889. évtől alkalmazott dolgozók (összesen 1581) névsorát és adatait tartalmazza. Segítségével szeretném bemutatni a rudabányai bányászok társadalmát az 1880 és 1927 közötti évtizedekből. A napló a rudabányai *Érc- és Ásványbányászati Múzeumban* található meg, amelynek egy oldalát mellékletként másolatban a tanulmányhoz csatoltam. Az adatok feldolgozása elsősorban számítógép segítségével történt, de sokféleségük miatt kiegészítésekre van szükség, amelyekre az elemzés során ki fogok térni.

A *Munkás felvételi napló* a következő adatokat tartalmazza: az anyakönyvi számot; a munkás nevét, foglalkozását, születési helyét (település, megye ország), születési évét, vallását, családi állapotát; a szolgálatba lépés idejét (év, hónap, nap), a kilépés dátumát (év, hónap, nap), az utolsó rovat pedig megjegyzéseket. Az adatok segítségével a korszak bányamunkásairól természetesen nem lehet részletes képet nyújtani, azonban meghatározható a foglalkozás-szerkezet, a születési helyből a földrajzi mobilitás iránya, a születési évből és a szolgálatba lépés időpontjából az életkori összetétel.

Ezekén kívül vizsgálható a a vallás és a családi állapot szerinti összetétel; a munkába állás és a kilépés idejéből a szolgálatba eltöltött idő számítható ki, illetve annak szezonális jellegére lehet következtetni. A megjegyzések rovatból pedig különleges információk nyerhetők: a társépítési tagok arányáról, balesetekről, konfliktusokról, nyugdíjazásról vagy akár az *Amerikába* való kivándorlás jelenségéről. A forrás betűrend szerint tartalmazza a neveket, de vannak új oldalak is bizonyos betűk esetében, továbbá egy „feketelista” azokról, akiket nem vehetnek fel újra (23 fő). Az adatok feldolgozását nehezítette, hogy néhány esetben utólagos bejegyzéseket találunk a szolgálatból való kilépésre vonatkozóan, vagy csak az évet jelöli a kilépés napjának helyén, így ezeket figyelmen kívül hagytam. Előfordul, hogy egy név olvashatatlaná vált, a vallási felekezet megjelölésénél gyakori az evangélikus–református együttes használata. A születési helyek esetében szerepel a helységneve, a megye és az ország, az utóbbinál előfordul például Erdély, Galícia, osztrák tartományok vagy városok neve.

Először a foglalkozásszerkezeti megoszlást mutatom be a napló alapján. Az 1558 dolgozó 41 %-a vājartanonc (638 fő), 37 %-a vājár (576 fő), 9 %-a pályamunkás (140 fő), 7 %-a napszámos (109 fő), és végül 6 %-uk (93 fő) az egyéb kategóriába tartozik. Ebből azt a megállapítást lehet tenni, hogy többségük vājárként dolgozott (78 %, 1214 fő). A vājárok jelentős részét a tanoncok tették ki, alapvetően a 12 és 15 év közötti korosztályból. E jelenség hátterében állhat egyrészt a munkaerőhiány, az állandó munkáslétszám biztosításának gondja, másrészt praktikus szempont: a gyerekek olcsó, könnyebben kezelhető munkaerőt jelentettek. Egyes esetekben az is valószínűsíthető, hogy az apák magukkal hozták fiaikat dolgozni (az azonos vezetéknevből, születési helyből, vallási felekezetből, illetve belépési és kilépési dátumból lehet következtetni erre). Az egyéb foglalkozások közül csak néhányat említek: ács, ácssegéd, csillér (azaz mai szóhasználattal csillész), felvigyázó, fékes fűtő, kerékgyártó, kereskedősegéd, kocsis, kovács, kovácssegéd, lakatos, lakatostanonc, mozdonyvezető, pályaőr, segédkertész, segédvājár, telefonkezelő.

A születési helyeket — elsősorban a megyét — figyelembe véve elmondható, hogy 55,3 %-uk (816 fő) *Borsod* megyében látta meg a napvilágot, *Gömörből* származik 10 % (150 fő), *Szolnok* megyéből 6 %-uk (90 fő), *Abauj–Torna* megyéből 5,6 %-uk (84 fő), *Hevesből* 4,8 %-uk (72 fő), *Zemplénből* 1,8 %-uk (28 fő), *Krassó–Szörényből* 1,7 %-uk (25 fő) érkezett. A *Borsod* megyeiek nagy arányát a mellékelt táblázat is jól érzékelteti, azaz legtöbbjük *Rudabányán* született, illetve a környékbeli településekről érkezett (például *Alsótelekes*, *Felsőtelekes*, *Barcika*, *Sajókazincz*, *Szendrő*, *Szuhogy* stb). A *Magyarországon* születettek aránya 96,4 % volt, míg a külföldiek csupán 4,6 %-ot (55 fő) tettek ki. Az idegenek nagy része a monar-

chia iparosodottabb területeiről kerültek *Rudabányára*: *Cseh- és Morvaországból, Sziléziából, Galíciából,* illetve az osztrák örökös tartományokból (*Felső-Ausztria, Tirol, Krajna*). Emellett található még *Dalmáciából, Boszniából, Horvátországból, Olaszországból* és az *Egyesült Államokból* származó munkás is. Megoszlásukat az alábbi táblázat szemlélteti (a településneveket az eredeti bejegyzések szerint közlöm, amelyek nagyrészt valószínűleg pontatlanok):

Ausztria	5 fő	Davne (Tirol), Tomadno (Tirol), Szt. Ruprecht (Krajna), Warderheuraffel (Felső-Ausztria), Oberhaid (Felső-Ausztria)
Bosznia	1 fő	Prijevda
Csehország	3 fő	Netrolicz, Lampersdorf, Kuttenberg
Dalmácia	1 fő	Druis
Egyesült Államok	1 fő	New York
Galícia	21 fő	Krakkó (2 fő), Dembno, Jaszló, Jvonic, Grabia, Sokolniki, Piaska, Zsidacsov, Przemysl, Limanova, Starasol, Jaworzno, Suezyno, Mtryoka, Felső-Rába, Demlin, Obianiu, Hocklava, Gribov, Safranoso
Horvátország	6 fő	Mihovlyán (4 fő), Ferkulevac, Krioiput
Morvaország	5 fő	Christe, Krhová, Velka, Leipnik, M.Ostrau
Olaszország	8 fő	Cerekio, Demegye, Domego, Filipio, Galima (Calabria), Radda, Sochio (Reveredo), Sona
Szilézia	4 fő	Ditmansdorf, Dol-Lomna, Bielitz, Engelberg
Összesen	55 fő	

A határokon túlról érkezettek többsége 40 és 50 év közötti vājár volt, akik hosszabb-rövidebb ideig dolgoztak *Rudabányán*. Előfordult olyan eset is, amikor a bányász még munkába állásának napján elment, de akadt, aki több éven át itt maradt (1–5 évig); ők általában nőtlenek voltak, talán ezzel magyarázható hosszabb munkaviszonyuk. Néhány 12–13 éves gyermek

(4 fő) is található közöttük, akiket vājártanoncként alkalmazták. A külföldi bányászok nagy része katolikus hitet vallott, jellemzően olyan országokból jöttek, ahol ez a felekezet volt a meghatározó (*Horvátország, Galícia, Olaszország*). Kivételes esetnek számít *Matisz István*, aki *New Yorkban* született 1898-ban, és 14 évesen már *Rudabányán* dolgozott. A család talán az 1890-es években vāndorolhatott ki a tengerentúlra, az 1910-es évek elején pedig visszatértek (a fiú ugyanis 1912-ben lépett szolgálatba). A kivāndorlásra egy másik esetben is találtam példát: az élelmiszerraktárban tanuló fiú a napló „megjegyzés” rovata szerint a tanviszony megszűnése után Amerikába távozott.

A következő szempont a munkásság életkor szerinti összetételének meghatározása volt, melyet a születési évből és a legkorábbi szolgálatba lépés idejéből számítottam ki. Megállapítható, hogy 56,14 %-uk (874 fő) a 11–20 év közötti korosztályból került ki. Ezt az arányt már a foglalkozási összetétel is előre vetítette, hiszen 41 %-uk (638 fő) vājártanoncként került felvételre. A másik nagy csoportot a 41–50 év közöttiek képezik, arányuk 23,9 %-ot tesz ki (372 fő), ezt követi az 51 és 60 év közötti korosztály 8,7 %-kal (135 fő), a 21 és 30 év közöttiek 5,2 %-kal (81 fő), a 31 és 40 év közöttiek 4,8 %-kal (74 fő) és végül a 61 és 71 év közöttiek 1 %-kal (15 fő). A legfiatalabb munkás 11, a legidősebb pedig 71 éves volt. Az első korosztályon belül négy lányt is találunk, hárman telefonkezelőként dolgoztak (12 és 14 év közöttiek), egy pedig napszámos volt (17 éves). Ebben a csoportban többségében vājártanoncok és pályamunkások szerepelnek, közöttük különösen magas a 12–15 évesek száma.

A munkások alkalmazásának feltételeit a szolgálati rendtartás tartalmazta, amit ki kellett függeszteni a mőhelyekben, a nőkre és a gyermekekre vonatkozóan pedig a bányarendőri szabályok voltak irányadóak. Eszerint föld alatti munkáknál nőket nem alkalmazhattak.³ A tanköteles gyermekeket 12 éves korig nem vehettek fel, a 12–15 éves kor közöttiek a tanítási napon 6 órát dolgozhattak, azonkívvl pedig 8 órát.⁴ A törvény rendelkezése ellenére két 11 éves gyermeket mégis felvettek a bányába, amely ellenőrzés esetén 1–50 forintig terjedő büntetést vont volna maga után. Egy 1905-ös pénzügyminiszteri rendelet nem tartalmaz olyan kitétel, hogy 15 éven aluli gyermekeket nem lehet bányában alkalmazni, csak figyelmezteti a bányahatóságokat a fennálló bányarendőri szabályok betartására és azok ellenőrzésére.⁵ Törvényi rendelkezés hiányában pedig a bányamű által kiadott munkarendszabály az irányadó.⁶ Törekedtek ugyan a gyermekek bányában való alkalmazásának korlátozására, a 12 éves korhatár 15 évre emelésére, de érdemi döntés nem született.

A vallás szerinti megoszlás vizsgálatát nehezítette, hogy egyes esetekben nem egyértelmű a hovatartozás megjelölése. 23-an magukat evangé-

likus–reformátusnak mondták, illetve egyes felekezetek száma nem volt túl jelentős. A felvett bányászok 51,4 %-a római katolikus (786 fő), 34,24 %-a református (521 fő), 6,54 %-a görög katolikus (100 fő), 5,47 %-a evangélikus, 2,35 %-a görögkeleti (36 fő). Ezen kívül találunk még közöttük izraelita (4 fő) és unitárius (2 fő) vallását is. A földrajzi származási hely egyes esetekben összekapcsolható a vallási felekezettel, amint arra már korábban is utaltam, például a *Krassó–Szörény* megyéből érkezettek görögkeletiek voltak.

Családi állapot szerinti megoszlásuk a következőképpen alakult: 63,4 %-uk nőtlen (989 fő), 35 %-uk nő (544 fő), özvegy 1,3 %-uk (21 fő), hajadon 0,2 %-uk (4 fő). A nőtlen férfiak arányát már az életkor szerinti összetétel is előrevetítette, hiszen sok kiskorú gyermeket vettek fel a bányába. A nőtlenek kisebb hányadát tették ki az idősebb korosztály tagjai.

A munkaviszony időtartamát a munkába állás és a szolgálatból való kilépés dátumából lehet meghatározni. Ennek elemzését egy 512 fős mintán⁷ végeztem el, amelyből az alábbi következtetéseket lehet levonni: közel 50 %-uk fél évnél tovább dolgozott a bányában, és 31,2 %-uknak (160 fő) egy évnél hosszabb ideig tartott a munkaviszonya. Az egy hónapot vagy annál kevesebbet dolgozók aránya 8,7 %-ot tett ki (45 fő). Életkor szerint változatos képet mutatnak, de többségük 40 és 50 év közötti bányász volt, akik az ország távolabbi megyéiből érkeztek. A kétlaki életmódra utal az a 14 eset, amelynél több éven keresztül megfigyelhető, hogy a munkaviszony kezdete rendszeresen az őszi–téli hónapokra esett, de legkésőbb júniusban otthagyták a bányát, és valószínűleg visszatértek eredeti mezőgazdasági foglalkozásukhoz. A téli időszakban a bánya nyújtott számukra kereseti lehetőséget, amikor a munkanapok rövidebbek voltak, és a termelés is kisebb intenzitással folyt. Ezek a munkások egy-két kivételtől eltekintve a 40 és 50 év közötti korosztályhoz tartoztak. A szolgálatból való kilépés dátumát azonban sokszor nem jelölték meg. Ez egyrészt jelentheti azt is, hogy a bányász hosszú ideig itt maradt, vagy pedig a naplót nem vezették mindig pontosan. A munkaviszony megszűnésére különböző bejegyzések utalnak: az esetek többségében egyszerűen nem jelentkeztek munkára a dolgozók, kimaradtak vagy elmentek, máskor olyan balesetet szenvedett a munkás, hogy alkalmatlanná vált feladatának ellátására. Némelykor a munkaadó részéről szakadt meg a munkaviszony, például „*elbocsájtott, mert meghamisította az élelmezési üzletkönyvet.*”. A gyerekek körében gyakrabban előfordult, hogy kimaradtak vagy elszöktek. A törvény szövege szerint a munkások 14 napi felmondási idő után léphettek ki vagy bocsáthatták el őket.⁸ Kilépés alkalmával búcsúlevelet kellett kapniuk.⁹ A munkaviszony megszűnésével járt, ha valaki a hatályos törvényekbe ütköző büntetést követett el,¹⁰ ahogyan ezt a fenti példa is bizonyítja.

A társládai tagságra utal a „megjegyzés” rovatban a társpénztári tagsági szám feltüntetése, néhányszor dátummal együtt. Annak ellenére, hogy már a bányatörvény is kötelezte a bányamunkások társpénztári belépését, később pedig a kötelező biztosításról szóló 1891. évi XIV. tc. is, a napló szerint csak 20 %-uk volt társpénztári tag. Ennek háttérben az is állhatott, hogy az adatokat egy másik naplóban vezették, és nem kerültek átírásra,

de ezt további kutatások deríthetik csak ki. A társládai tagság azzal az előnnyel járt, hogy megbetegedés esetén vagy haláleset bekövetkeztekor a munkást és családtagjait segélyben részesítették. A társpénztári tagság igazolására egy számozott fémlapka szolgált. (Rajzát mellékeltem.) A bányamunka veszélyességét jól mutatja a súlyos balesetek gyakori előfordulása. A napló bejegyzései szerint 24 haláleset fordult elő, ami szinte minden korosztályt érintett. A halálokok általában életveszélyes sérülések voltak, de vízbefulladás is történt. A balesetek között sokszor találkozhatunk különböző csonttörésekkel (kéz, láb), sérv kialakulásával vagy szemsérüléssel. Egy esetben szándékos balesetet okoztak: „1910. január 18-án a bányában verekedett, eközben társai a vagonnal ujját teljesen levágták; bűnvádi feljelentés megtéetett.”

Az elemzésben utoljára a „feketelista” következik, amely azoknak a munkásoknak a névsorát tartalmazza, akiket többé nem vehetnek fel (23 fő). A néven és az elbocsátás okának megjelölésén kívül általában más adat nem szerepel a naplóban. A leggyakrabban a következőket olvashatjuk: részegség, fenyegetés, gorombáskodás, munkamegtagadás, munkaelhagyás, dinamitlopás, illetve a bányaszállításban alkalmazott ló bántalmazása. Ezek mind olyan tényezők, amelyek veszélyeztethetik a munkás és társai életét, testi épségét, illetve a termelés biztonságát, és felmondás nélküli elbocsátást vontak maguk után. A bányamunka önmagában is sok veszéllyel járt, amit a felelőtlen viselkedés még tovább fokozott.

A napló elemzését különböző okok miatt nem tudtam teljes körűen elvégezni, további feldolgozása számos lehetőséget rejt még magában. Más jellegű forrásokkal való összevetése újabb információkat nyújthat a rudabányai bányászok társadalmáról a *Borsodi Bányatársulat* fennállásának (1880–1927) időszakából.

Papp Andrea
történész muzeológus

Aggtelek	1	Hangács	3	Novaj*	4
Alsószuha	2	Hámor	1	Ostoros*	1
Alsótelekes	44	Hejőcsaba	2	Perkupa	3
Alsószolca	3	Igrici	1	Rudabánya	184
Andornak*	1	(Sajó)Ivánka	1	Sajógalgóc	1
(Bükk)Aranyos	1	Jákfalva	14	Sajókazinc	58
Arló	1	Kacolabánya	1	Sajókaza	4
(Sajó)Bábony	1	Kács	3	Sajókeresztúr	1
Balajt	2	Keresztespüspöki	4	Sajólád	1
Barcika	34	K(eresztes)Nyárad	2	Sajószentpéter	2
Bánfalva	1	Királd	3	Sajóvadna	4
Boldva	1	Királykút	1	Sajóvamos	3
Borsod	2	Kisgyőr	1	Sajóvárkony	1
Cserépváralja	1	Kistálya*	4	Sajóvelezd	1
Damak	2	Kurtyán	9	Szakácsi	1
Diósgyőr	3	Martonyi	3	Szalonna	6
Disznóhorváti	10	Mályi	1	Szendrő	57
Dövény	7	Mályinka	1	Szendrőlád	4
Edelény	5	Meszes	1	Szihalom	1
Egerfarmos	1	Mezőcsát	4	Szilvás(várad)*	1
Finke	3	Mezőkeresztes	4	(Borsod)Szirák	1
Felsőkelecsény	9	Mezőkövesd	1	Szuhakálló	29
Felsőnyárad	19	Mezőnyárad	3	Szuhogy	114
Felsőtelekes	79	Miskolc	8	Tibolddaróc	10
Felsőszolca	1	Múcsony	4	Tiszakeszi	1
Gelej	1	Nagycécs	3	Tiszatarján	1
Görömböly	2	Nemesbikk	1	Ziliz	1
				ÖSSZESEN	816

* A csillaggal jelzett települések ma már Heves megyéhez tartoznak.

1. táblázat

A Borsod megyében születettek településenkénti megoszlása

JEGYZETEK

1. Dr. Tárkány Szűcs Ernő – Dr. Radnay József – Dr. Kiss László : *Magyar bányajog*. Bp.1970. 37. p.
2. Rézler Gyula: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914*. Bp.1945. 36. p.
3. *Általános Bányatörvény 1854–1886*. (Szerk. Litschauer Lajos.) Bp. 1886. 437. p. (A továbbiakban *Általános bányatörvény*.)
4. U. o. 437. p.
5. Dr. Szeőke Imre: *Bányajogi döntvénytár*. Bp. 1917. 387. p.
6. U. o. 388. p.
7. A napló teljes adatsorának feldolgozására a munkaviszony időtartamát illetően az adatok nagy mennyisége miatt nem került sor, ezért egyelőre csak egy 512 fős mintán végeztem vizsgálatot.
8. *Általános bányatörvény*, 129. p.
9. U. o. 131. p.
10. U. o. 130. p.